

BALKAN SAVAŞLARIN'DAN LOZAN'A BATI TRAKYA MESELESİ VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BATI TRAKYA POLİTİKASI

From Balkan Wars To Lozan: The Western Thrace Problem And The Western Thrace Policy Of The Mustafa Kemal Atatürk

Sedef BULUT*

Özet: *Balkan Coğrafyası jeopolitik konumu dolayısıyla tarih boyunca birçok savaş ve mücadeleye sahne olmuştur. 19. yy başlarında “Doğu Meselesi” ekseninde bu bölgede kısa sürede din, dil, ırk, kültür ve mezhep kavgaları etrafında gelişen bir mücadele başlamıştır. Özellikle Balkan savaşlarından önce Bulgarlar, Yunanlar ve Sırplar arasında Batı Trakya üzerinde yoğun bir rekabet yaşanmıştır. Bununla birlikte bu bölge Balkan savaşları sonrasında tamamen kaybedilmiştir. Söz konusu rekabet çerçevesinde bir çok çete bu bölgede yıkıcı faaliyet göstermiştir. I. Dünya Savaşı esnasında çetelerin faaliyetleri hız kazanırken Osmanlı Devleti çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Bu faaliyetler karşısında Rumeli halkı varlığını korumak için olağanüstü çaba göstermiştir.*

Bu makalede, 20.yy. başlarından Lozan Konferansına kadar olan mücadele ana hatlarıyla değerlendirilmiş, Batı Trakya meselesi ağırlıklı olarak Misak-ı Milli ve Mustafa Kemal'in görüşleri çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Batı Trakya, Balkan Savaşları, Misak-ı Milli, Lozan, Atatürk.*

Abstract: *Balkan geography has witnessed many wars and struggles throughout the history due to its geopolitical position. In the early 19th century a new struggle which developed around religion, language, nationality, culture and creed conflicts started in that region. Especially before the Balkan Wars, Bulgarians, Greeks and Serbian experienced a profound rivalry on Western Thrace. However, this region was totally lost after the Balkan Wars. Many of gangs were*

* Okutman Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, sbulut@gazi.edu.tr

destructive activities in the region for the aforesaid rivalry. During the I. World War while the destructive activities of gangs gained speed, Ottoman Empire tried to take several measures. Against the cruelty of gangs, the Rumeli people showed an extraordinary effort protect their existence.

In this article, the struggles in Western Thrace were generally analyzed from the early 20th century to the end of the Lausanne Conference. Western Thrace problem is analyzed primarily within the framework of Misak-ı Milli and Mustafa Kemal's ideas.

Key Words: *Western Thrace, Balkan Wars, Misak-ı Milli , Lausanne, Atatürk.*

Giriş

Coğrafi olarak Trakya; Meriç Nehriyle birleşen Tunca, Arda ve Ergene Nehirlerinin suladığı bölgenin adıdır. Yenice Karasu Irmağı, Trakya'nın batı taraftaki sınırını çizdiği gibi Trakya ile Makedonya'yı da birbirinden ayırmaktadır. Paşa-eli olarak da bilinen Trakya'nın doğu bölümü (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ) bu gün Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Batı Trakya topraklarının bir kısmı ise, Bulgaristan (Kırca-Ali, Mestanlı, Çirmen, Cısr-i Mustafa Paşa, Hasköy, Har-manlı, Kızıl-Ağaç, Çırpan) ve Yunanistan (Gümülcine, İskeçe, Yenice, Dedeağaç, Sofulu, Dimetoka) sınırları içerisinde kalmıştır. Osmanlı devletinin önemli başkentlerinden olan Edirne vilayetinin batı bölümü Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında kaybedilmiştir (Kafalı, 2005:309). 19. yy sonları ve 20 yy başları Balkanlarda en yoğun çatışmaların, kargaşanın ve savaşların olduğu dönemlerdir. Çağın etkisinin en şiddetli yaşandığı Rumeli topraklarında doğan Mustafa Kemal Atatürk'ün ömrünün önemli bir kısmı Balkan coğrafyasında geçmiştir. Şüphesiz ki, içinde yaşadığı toplum ve kültürel çevrenin etkileri, yaşadığı dönemin fikir akımları, Balkanların gözleri önünde parçalanmasına tanık olması Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve inanç sistematğinde önemli bir rol oynamıştır (Turan,1989:1-3).

Mustafa Kemal Atatürk, doğumundan Manastır Askeri İdadisini bitirinceye kadar 17 yıl Rumeli'de yaşamış, 1907'de Selanik'teki 3.orduya tayininden itibaren çeşitli görevler vasıtasıyla sırasıyla; Selanik, Üsküp, Trablusgarp, Bosna, Arnavutluk, Bingazi, Derne, Tobruk, Bolayır, Sofya ve Gelibolu yarımadasında bulunmuştur (Genç,2007: 111). Mustafa Kemal Paşa'nın doğum yeri olan Selanik ve gençlik yıllarını geçirdiği Manastır çeşitli fikir ve görüşlerin merkezi olduğu gibi Fransız İhtilalinin etkilerini taşıyan ve çıkar çatışmalarının had safhada yaşandığı bir bölgedir. Selanik, İttihat ve Terakki partisinin de önemli bir merkezi olmasının yanı sıra canlı bir Türk basın hayatının bulunduğu bir şehirdi. Atatürk'te milliyetçi ve özgürlükçü görüşlerin oluşmasında yaşadığı bu çevrenin çok büyük etkisi olmuştur (Eroğlu,1994:10,22).

Daha çok genç bir öğrenci olduğu yıllarda, 1897 Türk-Yunan savaşından çok etkilendiği bilinen Mustafa Kemal, Sırp ve Bulgar çetelerinin Manastır dağlarındaki yıkıcı faaliyetleriyle birlikte vatan kaygısını derinden hissetmeye başlamıştır (Eroğlu, 1994: 18). Özellikle, 1913- 1915 yılları arasında Sofya'da askeri ateşe olarak görev yaptığı yıllarda bir yandan Balkanlar'la özel olarak ilgilenirken diğer yandan da I. Dünya savaşına giden süreci siyasi ve askeri açıdan izleme fırsatı bulmuştur (Genç, 2007:112).

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı Sürecinde Batı Trakya Meselesi

19. yy başlarında Avrupa'nın büyük devletleri arasında hız kazanan rekabetin konusunu "şark meselesi" ekseninde şekillenen Balkanlar oluşturmuştur. Özellikle Berlin Anlaşmasından (1878) sonra bölge çıkar çatışmalarının odak noktası haline gelmiştir. Balkanlarda hakimiyet sağlamayı başaran bir devlet Batı da Avrupa'yı, Doğu'da ise Rusya'yı tehdit edebilecek güce sahip olacaktır. Balkanlar ile en çok ilgilenen Rusya, Akdeniz'e inebilmek için bu coğrafyadaki bütün isyanları desteklemiş aynı zamanda da kendisi ile aynı amacı taşıyan Avusturya ile rekabet etmiştir. İngiltere imparatorluk yolunu korumak, Prusya ve İtalya ise kendi sömürge imparatorluklarını kurmak için Balkanları kullanmak istemişlerdir (Akman, 2006:69-70).

Yunanistan (1829), Sırbistan, Karadağ, Romanya (1878) ve Bulgaristan'ın (1908) bağımsız olmaları meseleyi başka bir boyuta taşımıştır. Balkanların kozmopolit yapısı yüzünden her devletin milletinden olan etnik unsur diğerinin içinde kalmıştı. Bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren hızlı bir şekilde silahlanmaya başlayan bu devletler, ordularını güçlendirmeye büyük önem vermişlerdir. Bulgaristan genişlemek ve Ege denizine açılmak, Sırbistan "Büyük Sırbistan"ı kurmak, Yunanistan ise Megola İdea hayaliyle Makedonya, Girit, ve Ege adalarını ele geçirmek istiyordu. Bütün bu çatışmaların ve savaşa yol açan meselelerin eksenini ise Makedonya oluşturuyordu. Slavları birleştirip, Balkan topraklarını paylaştırmak ve üzerinde hakimiyet kurmak niyetinde olan Rusya ise daha aktif bir politika yürüterek diplomatik girişimlerde öncülük yapmıştır. Mart 1912'de Sırp- Bulgar, Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan, Mayıs 1912 Karadağ-Yunanistan ve Ağustos 1912'de Bulgaristan- Karadağ ittifak anlaşmaları ile birlikte Balkan Savaşına yol açacak süreç başlamıştır (Akman, 2006: 81-84).

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Kuzey Arnavutluk ve Yenipazar sancağına doğru yürümesi ile Balkan Savaşları başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 24 Ekim 1912'de İstanbul'a dönmek üzere iken Mısır'da, bütün Rumeli'nin elden çıktığını ve Bulgarların Çatalca'ya kadar geldiğini öğrenmişti. Avrupa yoluyla Romanya üstünden İstanbul'a geldiğinde ise doğup büyüdüğü Selanik şehri tamamen ülke sınırları dışında kalmıştı. Bu durum onu büyük bir üzüntüye sürüklemiştir. Bulgarlar, Çatalca savunma hattını aşamayınca Gelibolu yarım adasına doğru saldırı hazırlıklarına başlamış, Bolayır'da toplanan Akdeniz Boğazı kuvvetleri "Harekat" şubesi müdürlüğüne de Mustafa Kemal tayin edilmiştir (Atay, 1984: 68).

Edirne'nin Bulgarların eline geçmesinin ardından 14 Nisan 1913'te ateşkes yapılmış, 30 Mayıs 1913'te yapılan Londra Barışı ile Osmanlı devleti; Girit, Makedonya, Trakya, Arnavutluk ile adaların çoğunu terk etmek zorunda kalmıştır. I. Balkan Savaşı sonrasında Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları İstanbul ve çevresinden ibaret bırakılmıştır. Ancak, I. Balkan savaşı sonrasındaki toprak dağılımı hiçbir devleti memnun etmemiş, Makedonya'nın büyük kısmının Bulgaristan'a kalması Yunanistan ve Sırbistan'ın itirazına neden olmuştur. Romanya'nın Dobruca'yı istemesi ise dengeleri bir kez daha sarsmıştır. Balkan devletlerinin kendi aralarındaki çatışmalarından yararlanan Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransızların bütün tehditkar uyarılarına karşılık Edirne'yi ele geçirmek üzere harekete geçmiş, 22 Temmuz 1913'te şehri geri almıştır. Meriç'in Batısına geçmeye hazırlanan kuvvetler Avrupa devletlerinin müdahalesi üzerine durmak zorunda kalmış, ve Balkan Devletleri ile ayrı ayrı anlaşmalar yapılmıştır (Yalçın, 2008:85).

Balkan Savaşları sonunda Balkan ülkeleri arasında imzalanan 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşmasıyla Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmıştır. Nüfusunun büyük bir çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Batı Trakya'nın Bulgaristan'ın eline geçmesiyle birlikte bu bölgede ki Bulgar çeteleri büyük bir mezalim başlatmıştır. Bu zulüm ve katliamlara karşı merkezi Gümülcine olmak üzere (31 Ağustos 1913) "Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi" kurulmuş ve reisliğine ise Müderris Salih Hoca seçilmiştir. Bu gelişme İstanbul'da ve Sofya'da heyecan uyandırmış, bu hükümet-yabancı teşebbüsler yüzünden- Osmanlı Devletinden destek görmemiştir. Gümülcine'den başka Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşukavak şehirlerini ve diğer kaza ve nahiyeleri idare etmekte olduğunu ilan eden Hükümet yetkilileri, hudutları dahilinde pasaportsuz hareket edilemeyeceğini açıklamakla birlikte Osmanlı Devleti ile de maddi alakalarını kestiklerini beyan etmişlerdir (Dede, 1978: 40-44).

Dedeağaç'ın işgali (25 Eylül 1913) ile birlikte Batı Trakya'nın bağımsızlığı ilan edilmiş, ay yıldızlı ve yeşil, beyaz, siyah bayrak törenle resmi binalara çekilmiştir (Ay yıldız Türklüğü, yeşil Müslümanlığı, siyah matemi, beyaz kurtuluşu sembolize etmektedir). Bu hükümetin kuruluşu Batı Trakya halkına ve yabancı devletlere duyurulmuştur. Yunanlar da Bulgarlarla anlaşamadıkları için muhtemel Osmanlı- Bulgar anlaşmasına engel olmak amacıyla ellerinde tuttıkları liman ve şehirleri 2 Ekim 1913'te Batı Trakya hükümetine teslim etmişlerdir. Garbi Trakya Hükümeti uyandırdığı bütün heyecana rağmen Osmanlı Devletinden destek alamamış ve fazla uzun ömürlü olamamıştır (Dede, 1978: 48-51).

29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul anlaşmasıyla, Meriç nehrinin batısında 25-30 km'lik bir alan haricinde kalan yerler Bulgarlar'a bırakılmıştır. Böylece Dimetoka, Karaağaç ve Kuleli Burgaz dışındaki yerler sınır dışında kalmıştır. Anlaşma gereği Batı Trakya'da genel bir af ilan edilmesi, bölgeden Türk subayların çekilmesi ve Bulgar memurlara teslim edilmesi kararı alınmıştır.

Osmanlı hükümetinin bu anlaşma ile Batı Trakya'yı Bulgarlar'a savaşmadan bırakması bölgedeki Türk subayları arasında büyük tepkilere yol açmıştır. Osmanlı hükümeti daha fazla Türk- Müslüman kanı dökülmesine engel olmak üzere, Cemal Paşa'nın aracılığı ile bu subayları ikna ederek anlaşmanın yürürlüğe girmesini sağlamıştır (Gündağ, 1987: 196).

Batı Trakya'nın Bulgarlar'a teslim edilmesi Osmanlı Devleti'nin devletlerarası siyasi ilişkileri ile ilgili bir karardır. Hükümet üzerindeki yabancı baskıları hafifletmek isteyen Osmanlı yöneticileri aynı zamanda Edirne'nin Osmanlı topraklarında kalmasını garanti altına almaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti Rusya'nın içinde bulunduğu durumu iyi tahlil edememiştir. Bulgarlarla bir ittifak anlaşması yapma ihtimalinin ortaya çıkmasının bu konu üzerinde etkili olduğu düşünülmekle birlikte bazı araştırmalar Fransızlardan borç alabilmek için anlaşmazlığa biran önce son vermek düşüncesinin ön planda olduğunu öne sürmektedir., Bunun yanı sıra Enver Paşa'nın rahatsızlığı yüzünden anlaşma üzerinde yeterince etkili olamaması gibi sebeplerde ileri sürülmüştür Ancak hiçbir gerekçe Batı Trakya'nın kaybedilmesi gerçeğini değiştirememektedir (Gündağ, 1987:198). Böylece Balkanlar'daki Türk hâkimiyeti büyük ölçüde kaybedilmiştir. Yanya, Manastır, İşkodra, Debre, Üsküp, Selanik, Serez gibi önemli merkezler elden çıkmış, Balkanlar ve Anadolu'da nüfus yapısı değişmiş, Doğu Trakya ve Anadolu'ya kitlesel göçler başlamıştır (Yalçın,2008: 86).

19 Ağustos 1914'te imzalanan Osmanlı- Bulgar İttifak ve dostluk anlaşmasının hemen ardından I. Dünya Savaşının çıkması bir süreliğine de olsa Batı Trakya sorununu gündemden çıkarmıştır. Ancak Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin 1918 sonunda savaştan yenik çıkması Yunanistan'ın Batı Trakya üzerindeki hak iddialarını yeniden gündeme getirmiştir (Dede,1978:56). Batı Trakya 1913-1918 yılları arasında fiilen Bulgar hakimiyetinde kalmıştır. Bu süreçte bölgedeki Türklerin direnişi devam etmiş, Drama'da Yüzbaşı Fuat Balkan, Şakir Zümre ve Cevad Bey'ler tarafından 29 Temmuz 1915'te amacı Bulgar çeteleri ile mücadele etmek ve örgütlenmek olan “ Garbi Trakya Kurtuluş Komitesi” kurulmuş ve varlığını 1917'ye kadar sürdürmüştür (Oran,1991:30).

Mondros Mütarekesi Sonrasında Batı Trakya Meselesi ve Cemiyetler

İtilaf devletleri I. Dünya savaşı fiilen başlamadan önce Bulgaristan'ı kendi yanlarına çekmek için Midye- Enez hattının ötesindeki Doğu Trakya'yı vermeyi vaat etmişlerdi. Ancak İttifak Devletleri ile birlikte hareket eden Bulgaristan'ın yenilmesi üzerine Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Doğu Trakya ile Bulgaristan hâkimiyetindeki Batı Trakya'nın statüsünü belirleme İtilaf Devletlerinin kararına kalmıştır. Paris Barış Konferansı'nda Batı Trakya ile ilgili kesin bir karara varılamamış ve çözüme ulaşıncaya kadar bölgenin müttefikler tarafından işgal edilmesi öngörülmüştür. 27 Kasım 1919'da imzalanan Neuilly Anlaşması ile Batı Trakya'nın dağlık bölgesi Bulgaristan'a bırakılırken güney kısmı müttefik devletler tarafından işgal edilmesine karar verilmiştir. (Oran,1991:31).

Wilson prensipleri arasında yer alan “Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi” ilkesi, Türkler arasında Doğu Trakya ile birlikte, Batı Trakya'nın da geri alınabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştı. Batı Trakya'da nüfusun ezici çoğunluğunun Türk olması ve bu bölgenin zorla Osmanlı'dan koparılması haklı olarak bu kanaati doğururken en azından bir halk oylaması yapılabileceği fikri güç kazanmıştı. Ancak Mondros Ateşkesi'nin hemen ardından Doğu Trakya'nın Yunanlar tarafından işgal süreci başlamış, çeteler kuran Rumların taşkınlıkları ile birlikte 25 Temmuz 1919'a kadar Edirne dahil Çatalca'ya kadar bütün Trakya Yunanların eline geçmiştir. İşgal süresince Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından oluşturulan kuvvetler Doğu Trakya'da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır (Yalçın,2008: 239-240).

Yunanlar Batı Trakya'nın eski Yunan memleketi olduğunu öne sürerek bu konuda çeşitli yayınlar vasıtasıyla propaganda yapıyorlardı. Savaşta yenilmiş olan Bulgarlar da Batı Trakya'yı kaybetmemek için uğraşırken aynı zamanda Doğu Trakya üzerinde de hak iddia ediyorlardı. Osmanlı Devletinin bu işgaller karşısındaki çaresizliği üzerine bölge halkı ve ileri gelenleri yüzlerce yıldan beri yaşadıkları bu toprakları Bulgar ve Yunanlara karşı savunmaya ve dünyaya seslerini duyurmaya çalıştılar .Batı Trakya gibi Doğu Trakya'nın da elden çıkacağı endişesini taşıyan Trakya'nın ileri gelen kişilerinden Edirne mebusu Faik, Avukat Şeref Bey ve tüccar Kasım Efendi tarafından yapılan toplantıda 2 Kasım 1918'de “Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adında bir cemiyet kurulması kararlaştırılmış, Edirne valiliğine verilen kuruluş beyannamesinde cemiyetin adı “Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi” olarak değiştirilmiştir. 7-30 Kasım 1918 tarihleri arasında kurulmuş olan bu cemiyetin teşkilatlanmaya başladığı esnada (10 Kasım 1918) de Batı Trakya Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin esaslı olan Batı Trakya komitesi de kurulmuştu (Bıyıklıoğlu,1992,I.c.:120-125).

Trakya Paşaeli Cemiyeti, Batı ve Doğu Trakya'da çoğunluğu oluşturan, Türkler'in haklarını İtilaf devletlerine karşı barış yolu ile tanıtılabilmek için Türk unsurunun nüfus, ekonomi, kültür ve tarihi üstünlüğünü ortaya koymak, diplomatik girişimlerde bulunmak,nüfus istatistikleri hazırlamak, muhtıralar vermek ve Türklerin sesini dünya'ya duyurmak gayesini taşımaktadır. Cemiyetin yayın organı” Trakya Paşaeli Gazetesi” nin ilk sayısı 2 Aralık 1918'de yayınlanmıştır. Başta merkez olmak üzere şehir kasaba ve nahiyelere kadar teşkilat kurarak genişlemiştir. Cemiyet Doğu ve Batı Trakya'da dünyaya duyurabilmek amacıyla hazırladığı istatistik, grafik, risale ve muhtıraları yabancı devlet adamlarına yerli ve yabancı gazetelere göndermiştir. Amerikan başkanı Wilson'a gönderilmek üzere bir izahname yazılmış Paris Barış Konferansına da bir muhtıra gönderilmiştir (Güner,1998: 764).

Bu cemiyetin teşkilatlanma süreci devam ederken, İstanbul'daki daimi üyelerden Nedim, Hüseyin Sabri ve Hasan Tahsin Beyler henüz İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile 7 Şubat 1919'da görüşme yapmışlardı. Kendisi

de bir Rumelili olan Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine büyük önem veren cemiyet üyeleri kendi davalarını anlattıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bu hareketin başına geçmesini teklif etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa heyete Doğu ve Batı Trakya davalarının birleştirilmesi tavsiyesinde bulunmuş, parça parça çalışmak yerine bütün memleketin mukadderatını ele alacak bir cemiyet teşkil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Doğu Trakya hukuki yönden Türk sınırları içerisinde bulunan bir vatan toprağıdır bu yüzden sonuna kadar müdafaa edilmeli, Batı Trakya'daki Türk çoğunluğunun hakları ise başka yollarla savunulmalıdır (Güner,1998,760).

Trakya Paşaeli Cemiyeti yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüş, 11 Ağustos 1919'da İstanbul'da İtilaf Devletleri siyasi komiserleri ile Amerikan Tahkik Heyeti üyelerine bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada; Trakya'nın Yunanlara bırakılmasının yüzde seksen beşi Türk olan bölge halkı üzerinde kötü etkiler doğuracağı özellikle vurgulanmıştır (İstiklal Harbi Gazetesi, 13 Ağustos 1919).

Mustafa Kemal Paşa bu cemiyetin faaliyetlerini çok yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal'in zihnindeki ideal vatan haritasında Trakya'nın çok büyük önemi vardır. Onun bu konudaki görüşleri en belirgin şekli ile Misak-ı Milli de vücut bulmuştur.

Misak-ı Milli'den Lozan'a Batı Trakya Meselesi:

Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'ya geçmesi ile birlikte milli mücadelenin temelleri atılmış ve Trakya meselesi de bu davanın önemli bir parçasını teşkil etmiştir. 18 Haziran 1919'da Amasya'dan, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey ile irtibata geçen Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği telgrafta "Anadolu ve Trakya'daki tüm cemiyetleri birleştirmek ve Anadolu ve Rumeli vilayetleri delegelerinden kuvvetli bir merkezi heyet teşkil edileceğini ve bu heyetin Sivas'ta toplanacağını haber vermektedir. İstanbul'da bulunduğu sırada Trakya Cemiyeti üyeleriyle görüşüğünü, hemen teşkilatlanılması gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal, derhal iki delege gönderilmesini onlar gelinceye kadar da kendisinin vekil tayin edilmesini istemiştir (Nutuk, c.III : Belge No:19)

Milli cemiyetleri vatanın kurtuluşu hususunda bir çatı altında toplamak gerektiği inancında olan Mustafa Kemal Paşa bu yönde büyük gayret göstermiştir. Erzurum ve Sivas Kongresinde alınan kararlar gereğince Doğu Trakya'nın her türlü işgale karşı savunulması onun temel hedeflerden birisi olmuştur. Ancak 29 Eylül 1913'te yapılan İstanbul anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nden koparılan Batı Trakya'nın geleceği hakkında kongrelerde kesin bir hüküm konulamamıştır. Trakya- Paşaeli Cemiyeti Sivas kongresine ayrıca üye göndermemekle birlikte Sivas Kongresi kararlarını kabul ettiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Sivas Kongresinde bütün cemiyetlerin aynı çatı altında birleştirilmesi kararı ile birlikte, Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin ismi Trakya-Paşaeli

Müdafaa-i Hukuk cemiyetine dönüşmüş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılık telgrafi göndermiştir (Güner,1998:768-770).

Sivas Kongresi sonrasında gerçekleşen Amasya Mülakatında da (20-22 Ekim 1919) Trakya meselesi ele alınmış, Doğu Trakya'nın Batı Trakya ile birleştirilmek için bile olsa asla bırakılmamasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Batı Trakya'dan gelen göçmenler meselesi de görüşülmüştür. Gizli protokolün onuncu maddesi ile Batı Trakyalı Türk göçmenlerin yerlerine gönderilmesinin sağlanması kabul edilmiştir (Bıyıklıoğlu,1992:194). Anadolu'da bütün bu gelişmeler yaşanırken bölgenin tamamen Yunan veya Bulgar kontrolüne girmesinden endişe duyan Trakyalı Türklerin girişimi ile, Fransız güçlerinin işgal ettiği bölgede Fransız General Charpy'nin başkanlığında "Müttefikler arası Trakya Hükümeti" kurulmuş ve 23 Mayıs 1920'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Bu hükümet, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği bir dönemde Batı Trakya'yı Fransız himayesinde özerkliğe kavuşturmak yönünde çalışmalar yapmıştır (Oran, 1991 : 31-32).

Mustafa Kemal Paşa Batı Trakya ile ilgi gelişmeleri çok yakından takip etmiş, Trakya'daki cemiyetler ve yöneticileri ile sürekli irtibat halinde olmuştur. I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Batı Trakya Komitesinden Celal ve İskeçeli Arif Beylerden aldığı raporlara karşılık hazırladığı talimatnamesinde Batı Trakya konusundaki fikirlerin oldukça net olduğu görülmektedir. Trakya'nın Doğu ve Batı adıyla bir ülke bütünlüğü altında anlatılmasını Türk siyaseti için uygun bulmayan Mustafa Kemal, Doğu Trakya'nın, Batı'nın katılmasını sağlamak için bir hareket üssü olabileceğine dikkat çekmektedir (Nutuk,Belge:251a,b). Batı Trakya ile ilgili yabancılarla yapılacak her türlü siyasi faaliyet hususunda çok dikkatli olunması gerektiğini söyleyen Mustafa Kemal, Batı Trakya'nın Türklerin elinde bütün olarak kalması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre; "Batı Trakya'da bağımsız bir Müslüman hükümeti söz verilerek", Meriç doğusunda bir kesimin buna katılması önerilerine aldanmamak gerekir Fransız ve Yunan emellerine asla muvafakat olunmaması, yabancı işgaline kesinlikle rıza gösterilmemesi esaslı bir şarttır (Nutuk, Belge:288). Mustafa Kemal'in esas gayesi memleketi parçalanmaktan kurtarmak ve bağımsızlığı sağlamaktır. Bunun için İngiltere ve Fransa'nın büyük engel çıkardığını söyleyen Mustafa Kemal, Bulgarların da bu milletlerden şikayetçi olduklarına dikkat çekerek Bulgarlarla münasebet kurulması gerektiğini söylemektedir (Nutuk,Belge:289).

Osmanlı hükümetinin bu bölgeye yardımda bulunmasının oldukça zor olduğuna söyleyen M. Kemal'e göre; Batı Trakya'da ezici çoğunluğu teşkil eden Türk ve Müslümanlar hiçbir yabancı yönetim ya da koruyuculuğuna eğilim göstermemelidir, ancak milli teşkilatlarına dayanarak Batı Trakya bağımsızlığa kavuşabilir. Bu teşkilatlar, Wilson prensiplerine dayanarak hukuklarını talep ve elde etmeğe çalışmalıdırlar. Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin izleyeceği siyasal tutum

içinde Meriç'in doğusunun Osmanlı yurdundan ayrılmaz bir parça olduğunun anlaşılması çok önemlidir. (Nutuk,Belge:297).

Sivas Kongresinden sonra fiilen seçimlere yönelik Heyet-i Temsiliye, 13 Eylül ve 23 Eylül de yayınladığı tamimlerle Anadolu'da seçim işlerini teşkilatlandırmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim de yayınladığı bir tamim ile “ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere müdahale etmemekle birlikte cemiyetin görüşlerini benimseyenlerin cemiyet adına adaylıklarını koyabileceklerini belirtiyordu. Bununla birlikte seçimlerin başladığı ilk günlerle birlikte adayların tespiti ve onaylanmasına başlanmıştır. Atatürk, ilgili yerlerle şifreli haberleşmelerde bulunarak, Meclis-i Mebusan'a Anadolu'dan seçilecek mebusların tespit işini kontrol altına almaya çalışmıştır (Karaca, 2004:222-227).

Heyet-i Temsiliye vatanın kurtarılması yolunda etkin rol oynayacak kişilerin seçimi hususunda muazzam bir gayret göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa da Osmanlı Mebusan Meclisine Erzurum mebusu olarak seçilmiştir(Karaca,2004:295) Ancak Mustafa Kemal Paşa hastalığını gerekçe göstererek İstanbul'a gitmemiş, izinli sayılmasına dair kendi el yazısı ile yazdığı bir dilekçeyi “Meclis-i Mebusan Riyasetine” sunmuştur (Ezherli,1992:14-20).

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte seçilen 168 üyeden yalnızca 72'si Osmanlı Mebusan Meclisine katılabılmıştır. 12 Ocak 1920 günü açılan Meclis, 22 Ocak tarihli gizli oturumunda Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla şekillenen Misak-ı Milli'yi ele almıştır. 28 Ocak 1920'de ise çok az değişiklikle Misak-ı Milli kabul edilmiştir (Yalçın,2007:49).

“Ahd-ı Milli” olarak da bilinen altı maddelik Misak-ı Mili metninin üçüncü maddesi Batı Trakya ile ilgilidir. Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli on birinci birleşiminde Milletvekillerinin tezahüratları arasında okunan bu maddeye göre: “*Türkiye ile yapılacak barışa kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumunun belirlenmesi, halkın serbestçe açıklayacağı oya göre olmalıdır*”. Edirne mebusu Şeref Bey'in “Ahd-ı Milli”nin tüm Avrupa devletlerinin parlamentolarına tevdi edilmesi hususundaki takriri de aynı gün okunmuş ve müttefiken alkışlarla kabul edilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, İctima:1, 11. İnikad, 17 Şubat 1920: 143-146). Misak-ı Milli'nin kabulü üzerine 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal eden İngilizler, Milliyetçi olarak bilinen kişileri tutuklayıp Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM, Misak-ı Milli'yi kabul etmiş, ve Millî Mücadele hareketi boyunca bu esaslardan taviz vermemiştir (Yalçın,2007:53). Misak-ı Milli içerisinde Batı Trakya meselesi de önemli bir yer tutmuş,Lozan'a giden süreçte halk oylaması isteği her fırsatta tekrarlanmıştır. United Telgraph Roma Temsilciliği tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevap veren (24 Aralık 1920) Mustafa Kemal Paşa, Batı Trakya meselesine de değinmiş, büyük bir çoğunluğu Türk olan bu bölgenin kaderini tayin için plebisit yapılması gerektiğini önemle vurgulamıştır (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1992: 234).

İstanbul'un işgaliyle ortaya çıkan durum Trakya'daki cemiyetleri de harekete geçirmişti. 31 Martta Lüleburgaz'da ve 9-14 Mayıs 1920 tarihlerinde Edirne'de toplanan büyük kongrede ve büyük bir çoğunlukla muhtemel işgale karşı silahlı direnişe karar verilmiştir. Bu karar, Mustafa Kemal Paşa'nın da takdirine mahzar olmuştur (Yalçın, 2008: 209). Batı Trakya'da Balkan Savaşlarından beri yoğun bir şekilde devam eden siyasi ve askeri faaliyetler Lozan Konferansı'nın başlamasıyla son bulmuştur (Oran,1991: 35).

20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'nda Türk delegasyonu daha ilk günden itibaren Müttefik devletler ve Balkan devletlerinden oluşan iki sert blokla karşılaşmıştır. Türkiye'nin Avrupa sınırlarının öncelikli olarak görüşüldüğü toplantıda ilk sözü alan İsmet Paşa, Doğu Trakya için; Karadeniz'den Meriç dökümüne kadar olan Karaağaç-Mustafapaşa Köprüsü- Dimetoka –Simelin parçasını yani 1913 sınırını talep etmişti. Bu bölgenin güvenliği için de -Misak-Millî metninde yer aldığı gibi- Batı Trakya'da halk oylaması yapılarak bağımsızlık istedi. İsmet Paşa'nın ardından söz alan Yunanistan temsilcisi Venizelos ise "İzmir'e Yunanistan'ın kendiliğinden gitmediğini müttefikler tarafından Anadolu'ya davet edildiklerini" vurgulayarak İzmir'de ve Trakya'da Balkan savaşları sonuna kadar Türk çoğunluğunun olmadığını öne sürüyordu. Halk oyuna müracaatın imkansız olduğunu söyleyen Venizelos buraların Türk idaresine dönmesi ihtimaline karşı bile Hıristiyan halkın göçe yönelebileceğini ve bu şartlar altında toplanan oyların değersiz olacağını öne sürüyordu (Karacan,2006:100-102).

Venizelos'un bu sözleri üzerine Lord Curzon İsmet Paşa'ya Batı Trakya sınırlarını tam olarak nasıl düşündüğünü bilmek istediğini söylemiş, İsmet Paşa ise ancak uzmanlarının görüşünü aldıktan sonra cevap vereceğini bildirmiştir. Bulgaristan delegeşi Stambulski, Adalar denizinde bir çıkış yeri talep etmiş Yugoslavya ise " Türklerin Meriç ilerisinde toprak istemelerinin komşularında düşünce ve endişe uyandırdığını" bildirmiştir. Romanya delegeşi de Yunanistan ve Yugoslavya'nın görüşlerini destekler nitelikte beyanlarda bulunmuştur. 23 Kasım 1922 tarihli toplantıda söz konusu devletlerin görüşlerine karşılık veren İsmet Paşa, Batı Trakya konusunda çoğunluğu Türk olan bu bölgede büyük devletlerin sulh programında yazıldığı üzere "*kendi mukadderatını kendi tayin etmek*" hakkının tanınmasında ısrar etmektedir. Kaldı ki Batı Trakya'daki halkın çoğunluğunun Rum olduğunu öne süren Yunan heyeti için bu durumun endişe verici olmaması gerektiğini, hatta kendi lehlerine neticelenebilecek bir husus olduğunu önemle vurgulamıştır (Karacan,2006:103-106).

Türk delegasyonunun Batı Trakya'da halk oylaması yapılması taleplerine karşılık gerek Venizelos gerekse de Lord Curzon, Batı Trakya meselesinin Balkan savaşları sonrasında Neuilly ile kesin olarak halledilmiş olduğu tezini öne sürmüşlerdir. Savaşta önce bölgenin Türkiye'ye ait olmadığını bu bölgeye göçmenlerin yerleştirildiğini tamamen kapanmış sayılan bir meselenin tekrar açılmasına izin vermeyeceklerini ısrarla savunmuşlardır. İlk komisyon toplantısını

hükümetine rapor eden Curzon bu belgelerde Türk heyeti karşısında çok zorlandığını ve bunun Konferansın zamanını boşa harcamak yolunda hazırlanan bir planın parçası olduğunu ifade etmektedir (Baytok,2007 :228-231).

Karşılıklı söz düellolarıyla ve çetin tartışmalarla geçen Konferans'ın 25 Kasım tarihli toplantısında İsmet Paşa'nın sunduğu delillere Bulgar, Yunan Sırp delegeleri ve Lord Curzon tekrar cevap vermiştir. Fakat bütün bu konuşmalarda çözüm üretmekten çok hadiseyi daha da çıkmaza sürüklemek için gerek Balkan Devletleri gerekse de Lord Curzon ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Curzon Türk delegasyonunun Wilson prensiplerine dayanarak Batı Trakya'da halkoyu taleplerinin siyasi müracaat olduğunu söyleyerek müttefiklerin bu konuda istekli olmadıklarına dikkat çekmektedir. *“Serbest İdare tabirini icat etmekle Wilson'un dünya barışı üzerine korkunç bir darbe indirip indirmedığı şüphelidir”* diyen Curzon, *“Türkiye bu prensibi kendi lehine düşünerek ileri sürüyorsa aynı prensip başka yerlerde aleyhine olursa ne yapacaktır ?”* diyerek gözdağı vermekte ve İstanbul'da bile son zamanlarda Türk çoğunluğu olduğunun şüpheli! olduğunu öne sürmektedir. *“Milletlerin kendi kendilerini idare etmeleri iki yüzlü bir silahtır”* diyen Curzon'un sözleri oldukça dikkat çekicidir (Meray,1969:85-90).

Doğu Trakya ile ilgili görüşlerini de ifade eden Curzon, kendi fikirlerinin ve Balkan delegelerinin fikirlerinin ortak olduğunu söylemiştir. *“Bu birliğin kıymet ve önemini anlamayanların hali çetin olacaktır . Bu birliğe karşı koyanların ve hor görenlerin başarı şansı yoktur* diyerek aleni bir tehdit savuran Curzon'a İnönü'nün cevabı kati olmuştur. *“Türkler, memleketin her yerinde olduğu gibi İstanbul'da da çoğunluktur ve halk oyuna müracaattan hiçbir surette çekinmezler. Lord cenaplarının kanaatlerine karşı şunu belirteyim ki dünyanın her tarafında ki milletler kendi kaderlerini tayin edebilselerdi dünya barışına daha iyi hizmet edilmiş olurdu”* (Karacan, 2006:113).

Lozan Konferansı'nın birinci devresi oldukça hareketli geçmiş, şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Komisyon müzakereleri genellikle Curzon tarafından idare edilmiştir. Curzon'la birlikte komisyonda çalışan Fransız, İtalyan ve Japon delegeleri de genellikle onun fikirlerini tasdik etmişlerdi. Geniş katılımlı Lozan Konferansı'nda müzakereler İngilizler tarafından yönlendirilmiştir (Nur vd.,2003:72-76). İtilaf Devletleri Sırbistan ve Romanya'da dahil olmak üzere Türk sınırının Meriç'in batısına geçmesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Türk nüfusun bu bölgedeki yoğunluğu başta Sırlar olmak üzere Avrupa devletleri üzerinde büyük tedirginlik yaratmış ve Türk heyetinin Batı Trakya'da plebisit yapılması yönündeki bütün çabaları sonuçsuz kalmıştır (Nur vd ,2003:91-94).

Lozan'a acele ile hazırlanmış kısa bir talimatname ile giden İsmet Paşa müzakereler başlar başlamaz zorlu bir mücadeleyle karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklar karşısında talimatta öngörülen bazı hedeflere erişmenin oldukça güç olacağı ortaya çıkmış ve yeni talimat istemek üzere İsmet Paşa sık sık Ankara ile haberleşmiştir. Ankara ve Lozan arasında yoğun bir telgraf trafiği yaşanmış, Batı

Trakya konusundaki müzkereler de bu yazışmalara yansımıştır(Şimşir,1990: XV). 22 Kasım 1922 tarihli Başbakanlığa gönderilen telgrafta Curzon ile tartışmalarına yer veren İnönü, Batı Trakya hususunda “1913 sınırını kurtarmanın ve halkoylaması yaptırmanın çok zor” olduğunu vurgulamaktadır (Şimşir,1990:120). İsmet Paşa’nın bu endişesi Başbakanlıktan Lozan’a gönderilen 26-27 Kasım 1922 tarihli telgrafta haklı olarak değerlendirilmiştir. (Şimşir,190:133).

Batı Trakya’da halk oylaması yapılması konusu bir daha gündeme gelmemiş, görüşülen her konu sonrasında çözümsüzlük daha da büyümüştür. İngilizlerin taraflı tutumları, Musul, Kapitülasyonlar, borçlar gibi meselelerin çözümsüz bir hal alması üzerine İsmet Paşa geri dönmüş ve 20 Kasım-4 Şubat arasındaki I. devre sona ermiştir İsmet Paşa’nın dönüşüyle beraber özellikle Misak-ı Millî’den taviz verildiği hususundaki tartışmalar gündemi uzun süre meşgul etmiştir (Yalçın,2007: 136-138). İsmet Paşa, TBMM’nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda Lozan’daki görüşmeler hakkında oldukça ayrıntılı bir tafsilat vermiş ve müttefiklerin Türk heyetini tehdit ettiklerini vurgulamıştır (bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları: 1291-1295).

23 Nisan 1923’te başlayan Lozan görüşmelerinin ikinci safhasında Trakya sınırı konusu ele alınmış kurulan komisyonlarda öncelikle Meriç nehrinin sınırı tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk heyeti Meriç nehrinin talveg hattının (Meriç’in ortası) hudud ittihaż edilmesini teklif etmiştir. İsmet Paşa bu konudaki görüşmeler esnasında talveg hattı kabul edilmezse Trakya’nın sol sahilindeki Müslüman köylerinin susuz kalacağını öne sürmüştür (Ebuzziya, 2007:98). Ancak müttefiklerin projesinde Trakya sınırı Meriç’in sol tarafından geçiyordu. Bu durum iki taraf arsında münakaşalara yol açmıştır(Nur vd, 2003: 391). 24 Temmuz’da neticelenen konferans sonucu imzalanan Lozan Anlaşması ile Meriç nehri sınır kabul edilmiş ve sadece Edirne’nin bir mahallesi sayılan “Karaağaç” Yunanların Anadolu’da verdikleri zararlara karşılık tazminat olarak alınabilmiştir. Ayrıca Batı Trakya Türkleri, İstanbul Rumlarına karşılık olarak yerlerinde bırakılmış ve kendilerine kağıt üzerinde kalacak bir takım haklar sağlanmıştır(Ayışığı:1998). Lozan Konferansı sürecinde Yunan tezi mübadelenin isteğe bağlı olması, Türk tezi ise zorunlu olması ve İstanbul Rumlarının da mübadele kapsamına alınması yönündeydi (Ağanaoğlu,2001:283). Ancak, imzalanan mübadele anlaşmasıyla Batı Trakya’daki Türkler, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesinin dışında tutulmuştur. Görüşmelerde, Mesta - Karasu ile Meriç Nehri arası Batı Trakya olarak kabul edildiğinden, Kavala, Drama, Serez bölgelerindeki Türkler mübadeleye tabi olmuş ve göçler başlamıştır. Lozan’da imzalanan mübadele anlaşmasının ikinci maddesiyle Batı Trakya Türklerine karşılık, İstanbul Rumları’nın mübadele dışı tutulması şart koşulmuştur. Lozan sonrasında “etabli” meselesi Türk –Yunan ilişkilerinin uzun bir müddet gergin bir şekilde devam etmesine yol açmıştır. Batı Trakya’da Lozan sonrasında herhangi bir silahlı mücadele verilmemiş, Yunan kuvvetleri bölgeye nerdeyse nüfusa eşit sayıda asker yığmış ve Anadolu’dan gelen Rumları Batı Trakya’ya yerleştirmişlerdir (Kurtuluş, 1979: 38-40).

Genel Değerlendirme:

Şark meselesi ekseninde vücut bulan “Türkleri Avrupa ve Anadolu'dan atmak” projesinin en belirgin etkileri öncelikle Balkanlarda görülmüştür. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında Rus ve Bulgar zulmüne maruz kalan Rumeli Türkleri varlıklarını korumak için büyük mücadele vermiş Rodoplarda başlayan direniş ile birlikte asla esir olmayacağını bütüncü dünyaya göstermiştir (Dede, 1978: 13-15). Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında ise bölge halkı yoğun bir biçimde Bulgar ve Yunan mezalimine maruz kalmıştır. Hürriyetini kazanmak için silahlı direnişe geçen halk varlığını korumak için cemiyet kurmaktan, müstakil hükümet kurmaya kadar her yolu denemiştir.

Millî Mücadele döneminde, Mustafa Kemal'in yakından ilgilendiği Batı Trakya, Misak-ı Milli içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak Lozan sürecinde İngiltere'nin ve diğer müttefiklerin Yunanistan'ı desteklemeleri, Balkan devletlerinin Türk tezine karşı birlikte hareket etmeleri ve Türk heyetine yapılan baskı ve tehditler bütün çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Balkan Savaşları sonrasında Batı Trakya'nın statüsünün kaybedilmiş olması ise Lozan'da Türk tezinin savunulmasını zorlaştırmıştır. Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeyi gaye edinen Atatürk, gerçekçi ve ileri görüşlü bir lider olarak dönemin şartları ve millet menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir. Hayatının son dönemlerinde Lozan'ın çözümleyemediği Boğazlar ve Hatay meselesi ile ilgili yoğun çalışmalarda bulunan Atatürk bu pürüzleri gidermeyi başarmıştır. Şüphesiz ki, Musul ve Batı Trakya hususunda Lozan'ın sonuçlarının kendisini memnun etmesi beklenemez. Ancak, Türk milletinin bağımsızlığını ve varlığını yok etme amacını taşıyan Sevr Anlaşması göz önünde bulundurulacak olursa Lozan ile geline nokta siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız, üniter bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur. Şark meselesi etrafında şekillenen Ermenistan ve Kürdistan projeleri de Kurtuluş Savaşı neticesinde gerçekleşmemiştir. Lozan'ın bu noktadaki başarısı da göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1989), Nutuk- Söylev, c.III, TTK Yayınları, Ankara.
Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1923), (1992), c.I., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKMAN, Halil. (2006), Paylaşılmalı Balkanlar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfkı (1984), Çankaya, İstanbul.
- AYIŞIĞI, Metin, “Mütareke Dönemi Batı Trakya Meselesi”, www.metinayisigi.com.
- BAYTOK, Taner (2007), İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- BİYİKLİOĞLU, Tefik (1992), Trakya'da Milli Mücadele c. I-II, TTK Yayınları, Ankara

EROĞLU, Hamza (1994), Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DEDE, Abdürrahim(1978), Balkanlar'da Türk İstiklal Hareketleri, Türk Dünyası Yayınları,İstanbul.

EZHERLİ, İhsan (1992), Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920),TBMM Yayınları, Ankara.

GENÇ, Reşat. (2007), (der.Semih Yalçın vd.), “Atatürk ve Balkanlar”, *Makaleler* 2, Berikan Yayınları, Ankara.

GÜNER, Zekai (1998), “Atatürk’ün Trakya Üzerine Düşünceleri, Trakya- Paşaeli Cemiyeti ile İlişkileri”, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara.

GÜNDAĞ, Nevzat (1987), “ 1913 Garbi Trakya Müstakil Hükümeti”, *H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, c.I., S:1, Ankara.

İstiklal Harbi Gazetesi, (2004), ATO Yayınları,Ankara.

KAFALI, Mustafa. (2005), (der. Semih Yalçın vd.), “ Batı Trakya Türkleri ve Yunanistan”, *Makaleler* 2, Berikan Yayınları, Ankara.

KARACA, Taha Niyazi, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri,TTK Yayınları, Ankara.

KARACAN, Ali Naci (2006), Lozan, Nokta Kitap, İstanbul.

KURTULUŞ,Ümit (1979), Batı Trakya'nın Dünü Bugünü, Sincan Matbaası, Ankara

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, c.1,ictima:1,Devre:4,TBMM Basımevi,1992, Ankara.

MERAY, Seha (1969), Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler,c.I, SBF yayınları, Ankara.

NUR, Rıza, Joseph C. Grew (2003), Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923),Örgün Yayınevi,,İstanbul.

ORAN, Baskın (1991), Türk- Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ŞİMŞİR, Bilal N., (1990), Lozan Telgrafları I (1922-1923), TTK Yayınları, Ankara.

TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI, Devre:1, C.III.

TEMİZ, Ahmet, (2007), Velid EbuZZiya'nın Lozan Mektupları, IQ Yayınları, İstanbul.

TURAN, Şerafettin (1989), Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,TTK Yayınları, Ankara.

YALÇIN,Semih(2007), Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti,Berikan Yayınları, Ankara.

YALÇIN, Semih. (edit.) (2008), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Berikan Yayınları, Ankara.